

SYNPUNKTER PÅ DEN EKONOMISKA LIBERALISMEN¹⁾

AV TORSTEN GÄRDLUND

FÖR att undvika ett alltför allmänt ordande om idéer har jag valt att hämta materialet till min översikt från de senaste två seklers engelska samhällsdebatt, som i intensitet, fullständighet och kontinuitet varit vida överlägsen debatten i andra länder. Man kan urskilja tre huvudskeden i den ekonomiska liberalismens utveckling: *1700-talsliberalismen*, främst företrädd av Adam Smith genom hans 1776 utgivna *The Wealth of Nations*, *utilitarismen*, den blandning av benthamsk filosofi och klassisk nationalökonomi, som når sitt största inflytande under 1800-talets andra kvartsekel, samt *den reformvänliga liberalismen*, vars framryckning inleddes av J. S. Mill och hans lärjungar på 1860-talet.

Vad innebar då Adam Smiths liberalism? Är det rimligt att, såsom vanligen sker, i hans krav på näringsfrihet och frihandel framst höra »the voice of the industrialists who were anxious to sweep away all restrictions« (Roll) ? Jag tror att denna sida av Adam Smiths tänkande överbetonats. Ofta ger han starka uttryck åt en folklig och humanitär anda, och när dessa värden träds förnär, reagerar han upprört. I sitt stora arbete söker han klarlägga villkoren för en effektiv försörjning. Men han ger dessutom en lära om samhällsmoral, en teori om hur människorna skall kunna leva i sämja, kunna arbeta sida vid sida utan att den ena utnyttjar och förtrycker den andre. Han riktar kritik mot den aristokratiska fördomen att bedöma en samhällsform efter vad den ger ett fåtal. »Tjänstefolk, arbetare och hantverkare av olika slag utgör den helt övervägande delen av varje stort samhälle. Det som gagnar denna huvudpart, kan aldrig ses som en olägenhet för det hela. Inget samhälle kan vara blomstrande och lyckligt, om den största delen av dess medlemmar är fattiga och olyckliga.« Han yttrar sig upprepade gånger till det arbetande folkets försvar. Våra köpmän och fabriksidkare klagar mycket över de höga löner som medför höga varupriser och minskad avsättning, skriver han, men de talar inte om de oförmånliga verkningarna av höga vinster. Om egna fördelar tiger de, samtidigt som de beskärmar sig över andras.

¹⁾ Foredrag i Nationalökonomisk Forening den 15. december 1950.

SYNPUNKTER PÅ DEN EKONOMISKA LIBERALISMEN¹⁾

AV TORSTEN GÄRDLUND

FÖR att undvika ett alltför allmänt ordande om idéer har jag valt att hämta materialet till min översikt från de senaste två seklers engelska samhällsdebatt, som i intensitet, fullständighet och kontinuitet varit vida överlägsen debatten i andra länder. Man kan urskilja tre huvudskeden i den ekonomiska liberalismens utveckling: *1700-talsliberalismen*, främst företrädd av Adam Smith genom hans 1776 utgivna *The Wealth of Nations*, *utilitarismen*, den blandning av benthamsk filosofi och klassisk nationalökonomi, som når sitt största inflytande under 1800-talets andra kvartsekel, samt *den reformvänliga liberalismen*, vars framryckning inleddes av J. S. Mill och hans lärjungar på 1860-talet.

Vad innebar då Adam Smiths liberalism? Är det rimligt att, såsom vanligen sker, i hans krav på näringsfrihet och frihandel framst höra »the voice of the industrialists who were anxious to sweep away all restrictions« (Roll) ? Jag tror att denna sida av Adam Smiths tänkande överbetonats. Ofta ger han starka uttryck åt en folklig och humanitär anda, och när dessa värden träds förnär, reagerar han upprört. I sitt stora arbete söker han klarlägga villkoren för en effektiv försörjning. Men han ger dessutom en lära om samhällsmoral, en teori om hur människorna skall kunna leva i samska, kunna arbeta sida vid sida utan att den ena utnyttjar och förtrycker den andre. Han riktar kritik mot den aristokratiska fördömen att bedöma en samhällsform efter vad den ger ett fåtal. »Tjänstefolk, arbetare och hantverkare av olika slag utgör den helt övervägande delen av varje stort samhälle. Det som gagnar denna huvudpart, kan aldrig ses som en olägenhet för det hela. Inget samhälle kan vara blomstrande och lyckligt, om den största delen av dess medlemmar är fattiga och olyckliga.« Han yttrar sig upprepade gånger till det arbetande folkets försvar. Våra köpmän och fabriksidkare klagar mycket över de höga löner som medför höga varupriser och minskad avsättning, skriver han, men de talar inte om de oförmånliga verkningarna av höga vinster. Om egna fördelar tiger de, samtidigt som de beskärmar sig över andras.

¹⁾ Foredrag i Nationalökonomisk Forening den 15. december 1950.

Adam Smith för den enkle konsumentens talan. Det är dennes önskemål som skall vara produktionens riktmärke, och det är denne som skall skyddas mot monopolisternas utnyttjande. Det finns också uttalanden, i vilka den mindre företagsamheten prisas. Han förordar storgodsens uppdelning. »En liten företagare — som känner varje vrå av sina ägor, betraktar dem med all den kärlek som egendomen, särskilt den mindre egendomen, helt naturligt inger, och av denna anledning finner han glädje inte bara i att bruka sitt hemman utan även att smycka det. Av alla förbättrare är han den mest arbetsamme, framsynte och framgångsrike.«

Adam Smith är den förste som med utförlighet och kraft hävdar de alltjämt gängse ekonomiska frihetsargumenten: tanken på den enskilda äganderättens stimulans till arbetsamhet och omsorg, konkurrensens förmåga att skapa produktion till lägsta kostnad och med automatisk anpassning, det fria konsumtionsvalets egenskap att utgöra företagandets riktpunkt. Från sådana synpunkter krävde han att merkantilismens system skulle få lämna plats för frihetens. Det var därvid inte bara staten och de offentliga korporationerna som han angrep. I ett märkligt yttrande säger han, att handeln, som naturligen skulle skapa band av närhet och vänskap mellan nationer och individer, i stället blivit en källa till split och tvedräkt. Under de senaste två seklen har kungarnas och ministrarnas nyckfulla äregirighet inte stört Europas ro så mycket som köpmännens och industriidkarnas förmättna maktutövning. »Väldet och orättvisan hos mänsklighetens härskare är ett gammalt ont, mot vilket jag befarar att den mänskliga naturen knappast kan finna någon bot. Men det gemena rofferiet, monopolandan, hos köpmän och industriidkare, vilka varken är eller bör vara mänsklighetens härskare, bör, även om den ej kan bringas att upphöra, dock lätt kunna hindras att störa lugnet hos andra än dem själva.« Monopolet, »den effektiva företagsskötselns största fiende«, framställs sålunda inte blott som ett hinder mot det stora flertalets intresse »att köpa evad de behöver av dem som säljer billigast«. Monopolet, det må vara offentligt eller enskilt, medför maktutövning och strid där det fria bytet skulle skapa endräkt och harmoni. Adam Smiths ekonomiska bedömning, som helt trivialt innebär att frihetens system är effektivare än statsdirigeringens, är grundad på empiriska omdömen, som ofta ter sig sannolika. Hans budskap att människorna vid en fri ordning inte bara skall bli ekonomiskt *lyckligare* än under andra system utan för första och enda gången verkligt *lyckliga* — i den meningen att frid skall råda på jorden — är däremot underbyggt av ideologiska konstruktioner.

Hos Adam Smith finns det en hel rad sådana harmonikonstruktioner. Mest kända är ju hans ord om en »osynlig hand« som sköter den stora sammanjämkningen. På andra ställen framställer han »the obvious and simple system of natural liberty« som naturens ofördärvade tillstånd,

förstört av mänsklig oförmåga men möjligt att återupprätta. Han har emellertid också en genomförd ekonomisk bevisning för frihetens intresseutjämnande förmåga. I det samhälle, som differentierats genom arbetsfördelningen, ligger det i den enskildes intresse att tillverka de varor som önskas av samhällets övriga medlemmar. Det ekonomiska bytet är till sin natur sådant, att det gynnar båda parterna. Ricardo talar senare om »dealings in trade whereby both the seller and buyer may equally be said to gain«. Felet i denna konstruktion ligger ju i ordet »equally«. Om av två parter den ene är villig at köpa till ett pris under 100 kronor per varuenhet, medan den andre är villig at sälja till ett pris över 25 kronor, så har båda ett intresse av att ett byte kommer till stånd. Men självfallet har de ändå motsatta intressen i vad gäller bytesrelationen: i det område mellan 25 och 100 där ett byte är möjligt, har köparen intresse av att komma så nära 25 kronor som möjligt, medan säljaren har det motsatta intresset att närma sig 100 kronor.

Adam Smith har otvivelaktigt en känsla för maktsproblemet inom ekonomin, och hans åskådning är till sin grund humanitär. Men han ser blott den ekonomiska makt — och de möjligheter till maktmissbruk — som har sitt ursprung i monopolismen. Det är från en sådan utgångspunkt man har att se hans indignation mot arbetsgivare, som genom tysta överenskommelser håller lönerna nere, mot monopolföretag som prejar de enkla konsumenterna och mot jordägare, som genom stegrad jordränta »älskar att skörda där de inte har sått«. I några sammanhang talar han mer allmänt om den fria ekonomin i vändningar där själva tonfallet är kritiskt. Ändå drar han inga kritiska slutsatser. I det år 1763 skrivna utkastet till *The Wealth of Nations*, som professor W. R. Scott utgav strax före kriget, finns ett samhällskritiskt tonfall av bitter skärpa. Någon jämn och rättvis inkomstfördelning existerar inte i det moderna samhället, skriver Adam Smith. I ett samhälle med hundra tusen familjer finns det kanske hundra, som inte arbetar alls men som ändå genom våld eller genom lagens ordnade förtryck använder en större del av samhällets resurser än någon annan grupp på tiotusen. Den fortsatta fördelningen efter denna väldiga försnällning (»this enormous defalcation«) sker heller inte i proportion till individernas arbetsinsatser. Det är tvärtom så att de som arbetar mest, får minst. Den rike köpmannen, som tillbringar en stor del av sin tid i lyx och överflöd, får mer än sina bokhållare. Och trots sitt lindriga arbete får bokhållarna en mycket större andel av produktionsresultatet än en trefaldigt större grupp handverkare som sliter hårt under dem.

Ändå tar Adam Smiths tro på den fria ekonomins inneboende rättvisa och harmoni överhanden. I många sammanhang talar han om tillstånd, där en maktutövning under hans tid var sannolik, utan att se makten. Den rike godsägaren, som sysselsätter tusen man, säges ändå bara ha makt

över ett fåtal tjänare. Till sina arbetare menas han stå i ett rent ekonomiskt förhållande. Han köper blott deras tjänster, och de är fria att sälja dem annorstädes. När Adam Smith i ett annat sammanhang inleder sin analys med satsen »Wealth, as Mr. Hobbes says, is power«, så är det för att i fortsättning framhäva, att rikedom blott ger makt över varor, inte över människor.

Visserligen ger han en övervägande filosofisk motivering åt sin tro att friheten skulle vara en både nödvändig och tillräcklig grund för den mänskliga lyckan. Med de samhällsförhållanden som rådde vid mitten av 1700-talet — ett näringsliv med smärre företagare, verksamma på öppna marknader, tjänande konsumenterna utan reklam och »pressure selling« och utan möjlighet att öva makt över varandra eller sina anställda — var det inte orimligt att erfarenhetsmässigt föreställa sig ett *laissez-faire*-samhälle utan makt och umbäranden. En sådan miljö kände Adam Smith från sina uppväxtår i Kirkcaldy — i de närbelägna byarna drevs spiksmide i många små företag — och under sina år som professor i Glasgow hade han nära kontakt med stadens köpmän, en yrkesgrupp för vilken framgång och rikedom ej medför så stor makt över människor som den producenten har.

Även om den ideologiska konstruktionen hos Adam Smith har ett betydande utrymme, finner man hos honom intet ideologiskt offerväsen. Det är aldrig fråga om att på teoretiska grunder förorda för den »egna« gruppen lönande men inhumana åtgärder, sådana åtgärder som enligt normal erfarenhet måste åsamka andra människor vad som normalt anses vara ett lidande. Ideologen brukar söka visa, att en viss samhällsordning »åt alla lycka bär«. Inhumaniteten brukar komma in på de punkter, där den föreslagna samhällsordningen kan antas eller visas bära olycka åt somliga. Ideologien har till uppgift att för en politisk grupp möjliggöra egoistiska och onda handlingar utan samvetsbetänkligheter eller förlust av socialt och historiskt anseende. Hos Adam Smith är det ideologiska inslaget av så allmän art, att det på sin höjd hindrar honom från att uppfatta de svårigheter, som frihetens system kan komma att medföra. Däremot sluter han aldrig ögonen inför redan påtagliga missförhållanden; han begär aldrig underkastelse under friheten.

*

Mot slutet av 1700-talet och under 1800-talets första hälft sker ett genombrott för industrialismen, med stark ökning av både varuförsörjning och sociala svårigheter. Englands befolkning ökade under 1800-talets första hälft från 10 till 20 miljoner, de engelska städernas folkmängd

från 5 till 10 miljoner. Inom industrin uppstod ett barn- och kvinnoarbete av ohygglig art, för de vuxna arbetarna var arbetsdagen lång och arbetet utfördes ej sällan under hälsovådliga och riskabla förhållanden. Friedrich Engels såg förbättring för många smärre arbetargrupper, men för den stora massan tedde sig förhållandena svåra. »East End i London blir en allt större pöl av stillastående och tröstlöst elände, av svält för de arbetslösa, av fysiskt och moraliskt förfall för de arbetande. Så är det också i alla de andra storstäderna — med undantag för en privilegierad minoritet bland arbetarna.» Industrialiseringen, urbaniseringen, folkökningen och skiftesrörelsen var sammanvävda i ett förlopp som av »the merry England» skapade »the Workshop of the World».

Man upphör aldrig att förvåna sig över att den liberalism, som vuxit upp på humanitär grund och på vissa samhällsområden själv gjorde en stor humanitär gärning, under årtionden mötte de sociala svårigheterna enbart med en hänvisning till den fria konkurrensens och företagsamhetens välsignelse. Det fanns ännu vid slutet av 1700-talet spillror av den elisabethanska sociallagstiftningen, och det »Speenhamlandssystem» som syftade till en dyrtidsreglering av lantarbetarnas löner infördes ju så sent som 1795. Att man valde »laissez-faire» i stället för att återknyta till trygghetens ordning kan ju förklaras med hänvisning till många faktorer. Den gamla ordningen hade ganska grundligt diskrediterats av kungamakten. Dessutom var de administrativa resurserna otillräckliga under en tid då folkökningen och folkomflyttningen sköljde fram i väldiga vågor. Man kan också peka på, att många andra frågor än de ekonomiska och sociala kommit att skjutas i förgrunden under en lång följd av år: striden mellan konung och parlament från 1760 och framåt, Napoleonkrigen 1793—1814, de besvärliga efterkrigsåren, striden för parlamentsreform under årtiondet före 1832. Samtidigt är det uppenbart, att en stark och politiskt segerrik samhällsgrupp *ville* hålla statsmakten utanför det industriella livet. Denna idéströmning som enligt min mening åstadkommit väldiga, alltjämt verkande skador hade sitt största inflytande just under den tid då grunden till det nya samhället lades. Genom sina avgörande bidrag till denna idéströmning har den ekonomiska vetenskapen gjort sin kanske största historiska insats.

Viktiga bidrag till den ekonomiska liberalismen gav också Jeremy Bentham, som likaledes utgav sitt första större arbete år 1776 och som senare, ända fram till sin död 1832, verkade som ett slags konsulterande filosof åt progressiva rörelser runtom i världen. Den benthamska samhällssynen hade, förfaller det, mycket väl kunnat länkas in på en reformvänlighet inom näringslivet. Hans allmänna utgångspunkter kan anges på ungefär följande sätt. Lagarna och samhällsinstitutionerna måste bedömas efter den faktiska nytta de har för levande människor — inte efter deras

hävd, Guds eller naturens lag eller någon allmän moralisk norm. Rikt-punkten för all politisk verksamhet skall vara största möjliga nytta för största antalet människor. Till nyttoprincipen och den demokratiska prin-cipen fogar han en princip som kan kallas sammanjämningsprincipen. Människornas handlingar bestämmas av lust och olust. De enskildas hand-lingar överensstämmer i och för sig inte med vad som från samhällssyns-punkt är önskvärt. Med hjälp av straff och belöningar kan dock lagstiftaren åstadkomma en sammanjämkning mellan enskilda och samhälleliga intressen.

Från dessa utgångspunkter stimulerade Bentham under ett kvarts sekel en liten energisk grupp vetenskapsmän och politiker till angrepp mot oför-nuftiga och inhumana lagar och till ny lagstiftning på många områden. Hela strafflagstiftningen reformerades, slavhandeln och slaveriet förbjöds, skyddslagar för kvinnor, barn och dårar stiftades, de mot religiösa minori-tetsrörelser gällande lagarna upphävdes eller reformerades, valsystemet sanerades och rösträtten utvidgades. Till och med de osjäliga djuren blev ihågomna: mot djuplågeri stiftades en rad nya lagar. Men mot utnyttjan-det av den mänskliga arbetskraften i de nya fabrikerne, mot de arbetslösa och fattigas umbäranden, mot företagande i slumfastigheter — senare skildrat i Bernhard Shaws skådespel *Widowers House* — eller mot naturens och samhällenas förfulande ville man inte använda lagstiftningsmakten. Däremot gjordes facklig verksamhet bland arbetarna till straffbar hand-ling genom en lag av år 1800, och med 1834 års fattigvårdslag, som ersatte den kostsamma öppna vården med billig och brutal anstaltsvård, ansåg sig de klassiska ekonomerna ha vunnit en stor politisk seger.

Utilitarismen var sålunda till en del en på lagstiftning och samhällskon-troll inställd humanitär reformrörelse, till en annan del en mot varje sam-hällskontroll dogmatiskt inställd och därigenom inhuman rörelse. Motiven för reformverksamhetens begränsning till de samhällsområden, som låg vid sidan av näringslivet, synes Bentham ha fått från Adam Smith. Dennes harmonikonstruktioner — främst den om bytets intresseutjämnande ver-kan — hade övertygat Bentham, vilken såg sig själv som »a genius for legislation«, om lämpligheten att på det ekonomiska området verka för *laissez-faire*. Denna ideologi fick nytt stöd i de teorier, som utvecklades av Malthus, Ricardo och deras samtida. Malthus lärde, att alla sociala understöd var bortkastade genom den folkökning de utlöste, Ricardo att inga åtgärder behövde vidtagas under en depression, därför att allmänna depressioner egentligen inte kunde uppkomma under ett fritt system. I fråga om rätten till facklig sammanslutning samt arbetsskyddslagstiftning var ekonomernas front mer slittrad, men man kan nog ändå säga att flertalet av dem var emot socialpolitiska ingrepp i vuxna mäns handlings-frihet.

Många sentida uttolkare har påpekat, att det i den generation av national-ekonomer, som verkade efter sekelskiftet 1800, fanns många goda och varm-hjärtade män, t. ex. Ricardo och Malthus. Lika uppenbart är emellertid, att bland utilitaristerna en egendomlig och motbjudande blandning av läseri och smartheit var förhärskande. I den trängre krets vilken, tidvis som en kollektiverad arbetsgrupp, samlades omkring James Mill var de mest utpräglade egenskaperna aggressiv högfärd, förakt för meningsmotståndare, frånvaro av social känsla och mänsklig begränsning till intellektualitet och ekonomi. En kritisk bild av denna grupp tecknade Macaulay år 1829 i ett par artiklar i *Edinburgh Review*. Vittnesbörd om hur förkävande det kändes att leva i denne miljö har John Stuart Mill givit i sin självbiografi, och alldeles nyligen har Keynes, i sin posthumt utgivna uppsats »My Early Beliefs«, berättat om sin frigörelse från det utilitaristiska inflytandet i det tidiga 1900-talets Cambridge.

Som ett första tecken på upplösning av *laissez-faire*-läran kan man måhända se Ricardos tillägg till den tredje, år 1821 utgivna upplagan av hans lärobok: han erkände där möjligheten av att införandet av maskiner skulle kunna medföra arbetslöshet. Om den oro, som detta medgivande väckte inom anhängarskaran, skrev han samma år i ett brev till Malthus: »Mr. Mc Cullock has specifically and strongly objected to my chapter on machinery: he thinks I have ruined my book by admitting it, and have done a serious injury to the science, both by the opinions which I avow and by the manner I have avowed it.« Till ett uttalande av Mc Cullock »The interest of individuals is never opposed to the interests of the public« gav Ricardo vid ett annat tillfälle följande anmärkning: »In this I do not agree. In the case of machinery the interests of master and workman are frequently opposed.«

Ricardos lära innehåller också ett annat disharmoniskt inslag: hans förutsägelse på lång sikt att den med folkökningen stigande jordröntan skulle skapa konflikt emellan å ena sidan allt rikare jordägarna och å den andra de industriella samhällsgrupperna. Studerar man Ricardos debattinlägg i parlamentet under de sista levnadsåren, finner man emellertid att de harmoniska dragen i hans samhällssyn helt överväger. Om spannmålstullarna avskaffas och statsskulden återbetalas genom överbalansering av budgeten, kommer alla priser att bli »naturliga och rättvisa«, och England kommer att uppnå ett mått av välmåga och lycka, så stort att mänsklig fantasi knappast kan föreställa sig det.

Under åren omkring 1830 lämnade emellertid de stora liberala ekonomerna scenen, en efter en. Ricardo dog 1823, Bentham 1832, Malthus 1834, James Mill 1836. Inre strider bland deras arvtagare försvagade utilitaristerna, och inom whigkretsarna började man tröttna på de drag av biggotteri och vurmighet som utmärkte gruppen. Utilitaristernas program var näm-

ligen inte begränsat till lagreform och valreform och ekonomisk *laisser-faire*. På sitt anspråksfulla sätt riktade de också angrepp mot för det politiska livet sekundära livsvärden och föreställningar, som av den övriga opinionen ansågs vara antingen omistliga eller likgiltiga. För somliga framstod de sålunda som hädare, för andra som pratmakare. De bekämpade religion, känslor och poesi, de sökte sak med den klassiska bildningstanken, med ridderlighetens princip, med föreställningen om gångna släktens visdom.

*

Under seklets senare del skedde inom den liberala opinionen en frigörelse från *laisser-faire*. En rad olika faktorer medverkade till denna utveckling. Man kan peka på den ökade kunskapen om de sociala svårigheternas art och utbredning. Beatrice Webb visar på denna kraft då hon 1886, efter att ha studerat kvinno- och barnarbetet i Lancshires fabriker, skriver ner följande ord i sin dagbok: »*Laisser-faire* breaks down, when one watches these things from within.« Förbättrade ekonomiska resurser och ökad duglighet hos ämbetsmän och inspektörer möjliggjorde efter hand effektiva socialpolitiska insatser.

Den liberala opinionen drevs också mot större hänsyn och medkänsla genom påverkan från andra idéströmningar: från konservatism, romantik, socialism, religiöst grundad filantropi. Ett intressant drag i *laisser-faire*-lärans upplösning är, att de gamla harmoniföreställningarna aldrig, såvitt jag kunnat se, tas upp till något utförligare kritiskt bemötande. Dessa konstruktioner — t. ex. den om det fria bytets intresseutjämnande karaktär — bara blir borta i de böcker som skrevs omkring 1850. Den allmänna atmosfären tycks då ha förändrats så, att det skulle verka absurt att överhuvudtaget diskutera ett sådant uttalande om undantagslös intresseharmonier som det Mc Cullock gjorde trettio år tidigare. Däremot upptar ekonomerna till granskning de mer empiriska stödsatserna för *laisser-faire*, som dykt upp under årens lopp. Tanken på att den fria ekonomin måste vara överlägsen varje kollektiv form, därför att den genom individuella vinster stimulerar till flit, bemöter J. St. Mill på två linjer. I det nuvarande samhället är, säger han, detta incitament av ringa betydelse, eftersom företagen är så få. Däremot kan det bli av betydelse i ett socialistiskt samhälle, där folket arbetar för gemensamma mål.

Denna synpunkt utvecklas vidare av Marshall i en uppsats från 1907 »*Social Possibilities of Economic Chivalry*«. De ideella drivkrafter, som inom det andliga livet är förhärskande, anses kunna och böra få stor plats också inom näringslivet. Marshall är också den som i början av 1890-talet utförligt kritiserar den malthuska befolkningslagen. Det är inte längre så,

att de fattigas ökade barnantal motverkar all socialpolitik. »I inställningen till denna fråga har en förändring skett, som skiljer den förra generations ekonomiska lära från den nuvarandes . . .« Hela gruppen av Mills äldre och yngre lärjungar — Fawcett, Cairnes, Sidgwick och Marshall — gör uttryckliga förklaringar att de inte kan godta någon lära om ovillkorlig ekonomisk frihet. Samtidigt som de alla hoppas på att konkurrenssamhället genom fortsatt upplysning, svagare befolkningsökning och olika reformer skall bli drägligare i framtiden, bjuder de motstånd mot kollektivistiska ideer. Dock försvarar de därvid ett relativt fritt ekonomiskt system under framhävande av dess praktiska fördelar jämfört med de kollektivistiska systemen.

*

Med detta har jag sökt ange de väsentliga dragen hos den ekonomiska liberalismens tre efter varandra följande varianter. Vad jag har kvar är en del mer subjektiva synpunkter. Låt mig dock först dröja något vid frågan om vilken betydelse den ekonomiska liberalismen haft för de två senaste sekulens samhällsreformering. Förra året sammanfattade professor E. Lipson ett livs studier i engelsk ekonomisk historia med sin volym *The Growth of English Society*. Hans mening är, att Adam Smiths författarskap haft relativt liten betydelse för raserandet av Tudorernas och Stuartarnas engelska samhälle, att den väsentliga delen av den ekonomiska frigörelsen redan skett under det århundrade som ligger mellan restaurationen och utgivandet av *The Wealth of Nations*. Adam Smith gav blott, säger han, ett artikulat uttryck åt de idéer som företagarna sedan lång tid var inställda på och som redan till stor del förverkligats.

Denna tolkning förefaller mig alldeles sannolik, och jag tror att den kan tillämpas också i fråga om den uppröjning inom den rent ekonomiska lagstiftningen, som skedde under det närmast följande halvsekle. I stort sett hade den kommit, tror jag, även om de klassiska ekonomerna aldrig skrivit en rad. När det gäller hindren mot socialpolitiska ingripanden, alltså försvaret för *laissez-faire*, tror jag däremot att den ekonomiska liberalismen haft ett lika stort som sorgligt inflytande. I denna riktning pekar allt det vi vet om 1800-talets politiska behandling av de sociala frågorna. Det förefaller också uppenbart, att liberalismens politiska inflytande var mindre under dess senare reformvänliga skede än under dess tidigare reformfientliga. Är denna tolkning riktig, skulle den ekonomiska liberalismen ha haft ringa inflytande på den rent ekonomiska frigörelse, som säkerligen befrämjade näringslivets effektivisering, medan den skulle ha haft ett stort och ödesdigert inflytande genom att hindra eller fördröja det i vidaste mening sociala reformarbetet.

För en vetenskapsman på det ekonomiska området ligger det ändå, när det gäller frågor av övervägande ekonomisk art, nära till hands att orientera sig åt någon form av liberalism. Ty liberalismen i alla dess former har en varp av förnuftsmässighet, och dess krav på ekonomisk effektivitet måste i och för sig verka tilltalande på ekonomen. Men det otillräckliga i den ekonomiska liberalismen kan man enkelt påvisa genom följande fråga. Antag att det kan göras sannolikt, att statsocialismen förmår skänka ökad ekonomisk effektivitet, skall vi då överge tron på ett relativt fritt näringsliv? För en samhällsåskådning, som domineras av ekonomiska överväganden, vore det rimligt att besvara denna fråga med ja. Det är just det som är felet med de samhällsåskådningar som domineras av ekonomiska synpunkter. Adam Smith skulle troligen inte ha svarat ja på en sådan fråga. Den ekonomiska synpunkten kan synas dominera hans åskådning, men faktiskt ingår den blott som en del av en större och varmare lyckolära. Han skulle sannolikt ha utvecklat sitt svar i utopiska vändningar, ha sagt att för honom friheten inte bara medför ekonomisk effektivitet utan också förverkligar en högsta ordning av mänsklig harmoni och lycka.

Vad skulle då Adam Smith ha sagt, om han levat vidare och funnit att friheten medfört enskild monopolism, försvårade arbets- och levnadsförhållanden för stora samhällsgrupper och en allmän snedvridning av människornas livsföring genom den ekonomiska synpunktens överhöghet? Ja, om jag får fortsätta med detta slag av idéhistorisk spiritism, tror jag att Adam Smith ur sin humanitäre lyckosynvinkel skulle ha blivit starkt reformvänlig.

Sådan var 1700-talets liberalism. Men det tidiga 1800-talets klassiska ekonomer hade en mer begränsad och torftig åskådning: de representerade en blott ekonomisk samhällsfilosofi. En stor del av denna begränsning fick senare generationer av reformvänliga liberaler i arv. Den snälle Alfred Marshall, exempelvis, är ju en otillåtligt grund och naiv person i sin glorifiering av »captains of industry« och sin industriutställningsmässiga glädje över fabriksväsendets förmåga. Den ekonomiska liberalismen har givit oss i arv den orimliga dispositionen att bedöma samhällen och kulturer efter deras industriella effektivitet, att som kärna i idealbildningen framställa den del av tillvaron, som enligt all visdom bör hållas för mindre väsentlig.

Under senare årtionden är det främst två tänkare, båda från Cambridge och båda bland det tjugonde århundradets andliga ledare, som sökt få oss att inse den ekonomiska samhällssynens torftighet och begränsning. Jag tänker på J. M. Keynes och Bertrand Russell. Typiskt för bådas åsikter är, att de betraktar marxismen som en med den ekonomiska liberalismen likartad samhällslära. Keynes betecknar marxismen som den benthamska lärans *reductio ad absurdum*. Russell ser — med utgångspunkt i sin psykologiskt inställda lyckolära, i sin tro på ett samhälle där de vitala impul-

serna får större utrymme än i det nuvarande — de kapitalistiska och socialistiska samhällstyperna som till sina nackdelar ganska likställda former av industrialism. Och de åskådningar som han anser svara mot dessa samhällstyper — liberalism och socialism — kritiserar han till stor del i samma termer.

Man tror gärna, därför att man gärna vill tro det, att det ekonomiska rationalismen under de senaste två seklerna drivits över rimlighetens gränser av brist på alternativ. Tyvärr är det inte så. Under hela tiden har långt tänkvärdare alternativ erbjudits, och om människorna följt dem, hade det samolikt funnits mer trivsel i våra samhällen, funnits större glädje om än mindre komfort i det stora flertalets tillvaro. Bara som exempel vill jag nämna namn som Ruskin och Morris. De smädades av utilitaristerna för sina intellektuella brister, men från mänsklig synpunkt synes de mig ha haft långt mer att ge än dessa. Jag vill också citera några ord av den konservativa, eller om man så vill, socialistiske schweizaren Sismondi, som återger hans bedömning av det engelska industrisamhället vid ett besök 1827: »Den stora massan av befolkningen tycks, liksom filosoferna, ha förgätit att välståndets tillväxt inte är den politiska ekonomins mål, utan det medel den skall begagna sig av för att befrämja allas lycka«. I ett senare arbete jämför han de engelska fabriksstädernas tristess och umbäranden med den vårdade välmågan bland bönderna i det leende Emmenthal eller i kantonen Berns avlägsna dalar. Sismondi ger visserligen inga tillförlitliga anvisningar om hur hans ideal skall kunna förverkligas allmänt. Men han och många med honom hade rimligare ideal än låt mig säga James Mill, som enligt samtida vittnesbörd var alldeles okänslig för tillvarons glädje och som ansåg, att livets flesta besvikelser kom av att glädjejämnena över-skattats.

Jag har talat länge om många ting, och det är svårt att till slut finna några avrundande meningar. Vad jag i första hand velat ha sagt är, att alla specifikt ekonomiska samhällsåskådningar visat sig vara av ondo. Idealen för våra samhälleliga strävanden kan inte enbart eller ens väsentligen knytas till de former i vilka vi tillverkar våra förnödenheter. Man kan med en tillspetsning säga, att västerlandet under århundraden fått lida av de ekonomiska ideologier som uppstått genom att ekonomer och affärsmän försummat en viktig umgängesregel: att inte tala om sina triviala yrkens trivialiteter i stora och högtidliga sammanhang.

*

Den vidare syn på den ekonomiska liberalismen, som ofta saknas i den rent ekonomiska doktrinhistorien, synes mig vara bäst utvecklad i Elie Halévy's tre arbeten från åren 1901—04, *La jeunesse de Bentham*, *L'évolution de la doctrine utilitaire de 1789 à 1815* och *Le radicalisme philosophique*. Utmärkta perspektiv

ges också i A. V. Dicey, *Lectures on the Relation between Law and Public Opinion in England during the Nineteenth Century* (1906) och Bertrand Russell, *Freedom and Organization 1814—1914* (1934). Utom i Keynes posthuma essay och hans lilla skrift från 1926 *The End of laissez-faire* möter man en sentida kritik av utilitarismen i Eli Heckscher, *Gammal och ny ekonomisk liberalism* (1921), W. Röpke, *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart* (1942) och A. F. Hayek, *Individualism and Economic Order* (1948). — Efter mitt föredrag fann jag Jacob Viners utmärkta översikt över Adam Smiths samhällsidéer i: *Adam Smith, 1776—1926. Lectures to Commemorate the Sesquicentennial of the Publication of »The Wealth of Nations«* (1928).